

QUYON EYMERIOZINING O'RGANILISH TARIXI, TABIATDA TARQALISHI VA TUR TARKIBI

A.X. Xushnazarov – veterinariya fanlari bo'yicha falsafa doktori
Veterinariya ilmiy-tadqiqot instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada quyonlarning parazitlar kasalligi eymeriozning tarixi, kasallikning tarqalishi va tur tarkibiga oid ma'lumotlar, quyunchilik xo'jaliklari va aholi xonadonlarida boqilayotgan, parvarish qilinayotgan turli zotli va yoshli quyonlarda o'tkazilgan tekshirish natijalarining biz tomondan o'rganilgan adabiyot ma'lumotlari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: quyon, eymerioz, protozoa, apicomplexa, sporozoa, coccidiya, eimeriidae, eimerinae, eimeria, oosista.

Abstract. This article describes the history of the parasitic disease of rabbits, eimeria, information on the distribution and species composition of the disease, the results of examinations conducted on rabbits of different breeds and ages kept and cared for in rabbit farms and households, as well as the literature data studied by us.

Keywords: rabbit, eimeria, protozoa, apicomplexa, sporozoa, coccidia, eimeriidae, eimerinae, eimeria, oocyst.

Аннотация. В данной статье описывается история паразитарного заболевания кроликов — эймерии, информация о распространении и видовом составе заболевания, результаты обследований кроликов разных пород и возрастов, содержащихся и ухаживаемых на кролиководческих фермах и в домашних условиях, а также изученные нами литературные данные.

Ключевые слова: кролик, эймерия, протозоа, апикомплексы, спорозоа, кокцидии, эймерии, эймерины, эймерины, ооцисты.

Kirish. Dunyo miqyosida quyonchilik fermalari va aholi qaramog'idagi quyonlardan samarali foydalanish texnologiyalarini ishlab chiqish, quyon mahsulotlarini yetishtirishni ko'paytirish, intensiv quyonchilikni jadal rivojlantirish hisobigagina quyonchilikda rentabellikni oshirilishiga erishildi. Bu borada, yer yuzining turli mintaqalarida quyonchilik fermalarida ko'paytirilayotgan turli zotdagi quyonlar alohida ahamiyatga ega. «Shu boisdan, turli quyon zotlarida uchraydigan parazitlarni o'z vaqtida aniqlash, samarali davolash va profilaktika tadbirlarini amalga oshirish dolzarb hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi. Mamlakatimizda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni ko'paytirish hisobiga oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, ishlab chiqarishning zamonaviy usullarini keng joriy etish, bu orqali qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish, kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirish, chorvachilik sohasi va tarmoqlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, mazkur sohada zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ilm-fan yutuqlaridan samarali foydalanishni tashkil etish maqsadida: chorvachilik sohasi va uning tarmoqlarining joriy holati tahlil qilinganda Respublikamizda 254 ta quyonchilik xo'jaligi faoliyat yuritayotganligi ilg'or xorijiy tajriba asosida chorvachilik sohasining quyonchilik tarmoqlarida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar salmog'ini oshirish, quyon go'shti mahsulotlarining ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish hamda mahalliy mahsulotlarni xalqaro sifat talablariga moslashtirish, quyon go'shti tavsiya etilgan minimal iste'mol me'yorlarini qayta ko'rib chiqish, shuningdek, aholining sog'lom ovqatlanish madaniyatini oshirish, quyonchilik tarmog'ini yanada rivojlantirish hamda kooperatsiya tizimi asosida mahsulot ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish lozimligiga davlat siyosati darajasida qaralmoqda.

Tadqiqotning maqsadi quyonlar eymeriozining qo'shni respublikalar va boshqa davlatlarda tarqalishi, kasallikning mavsumiy dinamikasi va diagnostikasi bo'yicha ma'lumotlarni o'rganish.

Asosiy qism. Eymeriozlar butun dunyoda keng tarqalgan invazion kasallik, kasallik qo'zg'atuvchilari sestimatika bo'yicha *Protozoa* hayvonot olamiga, *Apicomplexa* tipiga, *Sporozoa* sinfiga, *Coccidiya* turkumiga, *Eimeriidae* oilasiga, *Eimerinae* kichik oilasiga va *Eimeria* avlodiga mansub bo'lib, uning hayvonlar turiga qarab, parrandalarda 10 turi, quyonlarda 8 ta, qoramollarda o'ndan ortiq, qo'y echiklarda o'nga yaqin turlari parazitlik qilishi aniqlangan, kasallik oqibatida hayvonlarda modda almashinuvingiz bo'zish, maxsuldorlikning tushib ketishi o'rganilgan.

Eymerioz – turli xil chorva mollari, uy va yovvoyi hayvonlar, baliq va parrandalar xatto odam organizmida parazitlik qiluvchi *Coccidiya* turkumining *Eimeriidae* oilasiga mansub bir hujayrali sodda parazitlar – eymeriyalar chaqiradigan invazion kasallik bo'lib, klinik jihatdan holsizlanish, kuchli, ayrim holda qon aralash, ich ketishi bilan tavsiflanadi. Eymeriyalar parrandachilik va quyonchilik xo'jaliklariga katta iqtisodiy zarar yetkazadi. Bu xo'jaliklarda hayvonlar, ayniqsa quyonlar, bir kecha-kunduzda ko'plab nobud bo'lish hollari kuzatilgan.

Eymerioz quyonlarda turli xil klinik ko'rinishda yuz berishi mumkin. Eymerioz bilan quyon ichagi kasallanganda ichi ketadi, quyonning ahvoli kundan-kunga og'irlashadi va quyon axlatida oosistalar paydo bo'ladi, yaxshi oziqlanmaydi, ozib ketadi, yosh quyonchalar o'smay qo'yadi, juni hurpayadi, qorni kattalashib, osilib qoladi, tana harorati ko'tariladi, 15-20 kun ichida quyonlarning 90 foizi o'ladi.

Quyon eymeriozi O'zbekiston Respublikasining barcha quyonchilik bilan shug'ullanuvchi viloyatlarida, ayniqsa, Samarqand, Qashqadaryo, Buxoro, Xorazm, Namangan, Farg'ona viloyatlarining quyonchilik fermalarida keng tarqalgan bo'lib, tarmoqni rivojlantirishda sezilarli to'sqinlik qiladi.

Kasallik quyonlarning o'tkir va surunkali oqimda kechuvchi protozooz kasalligi bo'lib, bir necha turdagi eymeriyalar ichakning epitelial hujayralarida va jigarda parazitlik qilishi oqibatida sodir bo'ladi.

Quyonlarda eymerioz qo'zg'atuvchilarining 10 turi parazitlik qilishi, shundan 9 turi ichaklar shilliq pardasida, 1 turi esa jigarda kasallik chaqirishi aniqlangan.

Quyon eymeriyalarining 9 turi parazitlik qilishi aniqlangan. Ulardan uchta turi *Eimeria stiedae*, *Eimeria perforans*, *Eimeria magna* lar ko'p tarqalgan.

Quyon ichaklarida 8 tur eymeriyalar parazitlik qilishi aniqlangan bo'lib ularning bir turi jigar o't xaltasida, qolgan 7 tur eymeriyalar ichaklarda parazitlik qilib kasallikni keltirib chiqaradi. Shulardan eng ko'p tarqalganlari bu *Eimeria stiedae*, *Eimeria magna*, *Eimeria perforans* lardir. Bundan tashqari *E.coecicola*, *E.intestinalis*, *E.irresidua*, *E.piriformis*, *E.media* turlari ham uchrab turadi.

Invaziyaning asosiy manbai kasal va kasallanib tuzalgan katta yoshli quyonlar hisoblanadi, ular o'zlarining najaslari bilan tuproqni, oziq-ovqat, suv, turli jihozlar va atrof-muhit obyektlarini zararlaydilar.

Qozog'istonning Janasemeyskiy va Borodulixa tumanlari va Semipalatinsk shahrida quyonlar eymeriozining quyidagi turlari keng tarqalganligi qayd etilgan: *Eymeria stiedae*, *E.perforans*, *E.magna* va *E.media*.

Rossiyaning Leningrad viloyatidagi quyonchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarida quyonlar eymerioz bilan 98,7% zararlanganligi qayd etilgan. Ushbu xo'jaliklarda asosan eymeriyaning quyidagi turlari *Eymeria stiedae* 39,3%, *E.perforans* - 68,3%, *E.magna* - 38,12%, *E.media* - 55%, *E.intestinalis* - 24,7%, *E.irresidua* - 21,6%, *E. piriformis* - 17,7% va *E.coecicola* -15,41% keng tarqalganligi qayd etilgan.

Samarqand viloyatidagi quyonchilik xo'jaliklarda quyon eymeriozining 5 tur eymeriyalari topilgan (*E.media*, *E.stiedae*, *E. piriformis*, *E.magna*, *E.perforans*).

Saratov viloyatining 5 ta tumanidagi quyonchilik fermalarida olib borilgan tekshirishlar natijasiga ko'ra, quyonlarda 8 turdagi eymeriyalar: *E.magna*, *E.coecicola*, *E. piriformis*, *E.stiedae*, *E.perforans*, *E.irresidua*, *E.intestinalis* va *E.media* keng tarqalganligi aniqlangan.

Tatariston Respublikasining mo'ynachilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarida eymeriozning tarqalishi o'rganilganda quyonlarning eymerioz bilan kasallanishi 70% dan 100% gacha ekanligi, turlar intensivligi bilan asosan *E.stiedae*, *E.perforans* va *E.magna* ko'proq uchrashi tekshirishlar xulosasiga ko'ra ayon bo'lgan.

Omsk viloyatidagi quyonlar orasida eymeriyaning 6 turi *Eymeria stiedae*, *E.perforans*, *E.magna*, *E.media*, *E.irresidua* va *E.coecicola* lar keng tarqalganligi ularning ichida *E.stiedae* va *E.perforans* ning ustunlik qilishi, invaziyaning uchrash darajasi mos ravishda 93,3% ga 66,7% ni tashkil etishi aniqlangan, qolgan turlari nisbatan kamroq topilganligi bayon qilingan. Tyumen viloyatida esa eymeriozning 4 turi *E.stiedae*, *E.irresidua*, *E.magna*, *E.perforans* lar ko'proq uchrashi, invaziya darajasi mos ravishda 80%, 35%, 38% va 18% ni tashkil etishi aniqlangan.

Yaponiyalik olim V.Xakassii o'z ma'lumotlarida eymerialarning 5 turini aniqlagan: *Eymeria stiedae*, *E.perforans*, *E.magna*, *E.media* va *E.irresidua*. Uning tadqiqotlarida tekshirilgan quyonlarning 54% da *E.perforans*, 51% *E.magna* va 47% *E.stiedae* bilan zararlangani qayd etilgan, eymeriyaning boshqa turlari nisbatan kam uchrashi aniqlagan.

Saratov viloyatining beshta tumanida mingdan ortiq quyonlarni tekshirish natijalariga ko'ra, barcha quyonlarning eymeriya bilan zararlanganligi aniqlanadi. Tadqiqotlar natijasida eymeriyalarning 8 turi mavjudligi *E.magna* (25,0%), *E.media* (18,3%), *E.perforans* (14,0%),

E.coecicola (12,7%), *E.intestinalis* (11,3%), *E. piriformis* (10,0%), *E.stiedae* (4,3%) uchrashi, *E.irresidua* esa qolgan turlarga nisbatan kamroq uchrashi qayd etilgan.

Yuqorida aytilgan ma'lumotlardagi turlardan tashqari dunyo olimlarning izlanishlari natijasida yangi turlar ham aniqlangan, adabiyot manbalariga tayangan holda ularning ayrimlariga to'xtalib o'tamiz.

Amerikalik olim J.M.Carvalho kasallangan quyondan yangi tur deya aytilgan *E.neoleporis* ni ajratib oladi va uni ommaga e'lon qiladi.

Yaponiyada quyonlar eymeriozini o'rganishda K.Tsunodaning xizmatlari katta hisoblanib, u ham amerikalik hamkasbi singari yangi turni kashf etadi va uni *E.matsubayashii* deb nomlaydi hamda ushbu tur qolgan turlardan keng ovalli oosistlari bilan farqlanishini aytib o'tadi.

B.S.Gill va H.N.Raylar quyonlarda eymeriyaning yangi turi - *E.nagpurensis* ni tasvirlab berishdi va biroz muddat o'tgandan so'ng H.N.Ray va D.C.Banik quyonlarda uchragan ushbu turni *E.oryctolagi* deb nomlashadi.

Italiyadagi 51 ta quyonchilik fermalarida eymeriyalarning tarqalishini o'rgangan olimlarning tadqiqotlari natijasida eymerioz invaziyasining ekstensivligi 100% ni tashkil etishi aniqlanadi va *E.magna* eng keng tarqalgan tur ekanligi ta'kidlanadi.

Saudiya Arabistonining 3 ta mintaqasidagi quyonchilik fermalarini eymerioz kasalligiga tekshirish natijalariga ko'ra 7 turdagi eymeriyalar aniqlanadi: *E.perforans* (61,7%), *E. stiedae* (50,7%), *E.magna* (41,3%), *E.coecicola* (36,1%), *E.irresidua* (30,0%), *E. flavescens* (17,1%) va *E.intestinalis* (2,8%) gacha uchrashi qayd etiladi.

Eymeriya oosistlarining tarqalishida kemiruvchilar – (kalamushlar, sichqonlar) katta rol o'ynaydi. Bu jonivorlar quyon eymeriyasi uchun o'ziga xos oraliq yoki asosiy xo'jayin bo'la olmaydi, lekin go'ng uyumlarini qazib, turli chiqindilar va hayvonlarning jasadlari bilan oziqlanib, quyon eymeriyasining oosistlarini yutib yuboradi va keyin ularni najas bilan butun

fermaga tarqatadi, undan tashqari eymeriyalarning tarqalishida pashshalar ham ishtirok etadi.

Eymeriozning keng tarqalishida yosh quyonlarning kataklarda zich joylashishi, quyonxonadagi nisbiy namlikning oshishi, quyonxona haroratining keskin o'zgarishi, quyon guruhlarini noto'g'ri joylashtirish, boshqa xo'jaliklardan turli yoshdagi quyonlarni sotib olib alohida saqlamasdan podaga qo'shish, quyonlarning rivojlanish bosqichlarini e'tiborga olmaslik kabi omillar katta ahamiyatga ega. Kasallikning tarqalishi va eymeriozdan o'limning oshishiga oziqa ratsionining oziqaviy qiymati, oziqada vitaminlar va minerallarning kam miqdori ham sababchi hisoblanadi.

Invaziya manbai oosistlar bilan zararlangan binolar, qafaslar, to'shamalar, oziqa, suv, parvarishlash buyumlari va yayratish maydonchalari, shuningdek quyonboqarlar ham mexanik ravishda eymeriya oosistlarini tarqalishiga sababchi bo'lib hisoblanadi.

Xulosa. Yuqorida adabiyot ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, chorvachilikning kichik ammo serdaromad sohasidan biri bo'lgan quyonchilikda parazitlar kasallik eymerioz alohida ahamiyatli, kasallik dunyoning barcha joyida xox quruq, xox nam va mutadil iqlim sharoitida ham uchrashi qayd etilgan, ayrim olimlar quyonlarda 10 tur, ayrimlari 9 tur kasallik qo'zg'atuvchilari uchraydi degan, biroq quyonlarda 8 tur eymeriyalar kasallik chaqiradi ularning bittasi jigarda qolgan 7 tasi esa ichaklarda parazitlik qiladi, demak olimlar qaysidir turlarni oziroq shakliga qarab yangilishganlar va sonini oshirib yuborgan. Albatta bunday ma'lumotlar ham etibordan chetda qolmasligi lozim, bizning respublikamizda esa kasallikning 5 turi keng tarqalganligi qayd etilgan qolgan turlar diyarli topilmagan.

ADABIYOTLAR.

1. Axmadaliyev, N. T., Xushnazarov, A. X., & Davlatov, R. B. (2024). FARG'ONA VILOYATINING AYRIM TUMANLARIDA QUYON EYMERIOZINING DIAGNOSTIKASI VA EPIZOOTIK HOLATI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 44(3), 23-29.
2. Akhmadaliyev, N. T., Kh, K. A., & Davlatov, R. B. (2024). DIAGNOSTICS AND EPISOTOTIC STATUS OF RABBIT EMERIOSIS IN CERTAIN DISTRICTS OF FERGANA REGION. *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods*, 2(4), 56-62.
3. Davlatov, R. B., & Khushnazarov, A. K. (2024). Diagnosis and chemoprophylaxis of rabbit eymeriosis. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 480, p. 03020). EDP Sciences.
4. Do'Simbetovich, Avezimbetov Shavkat, Khojamuratova Azada Yakupbay Qizi, and Xushnazarov Alisher Xudoyberdi O'G'Li. "PARRANDALAR EYMERIOZINING TARQALISHI VA PATOLOGO-ANATOMIK TASHXISI." *Research Focus 5.2* (2026): 274-279.
5. Do'Simbetovich, Avezimbetov Shavkat, Khojamuratova Azada Yakupbay Qizi, and Xushnazarov Alisher Xudoyberdi O'G'Li. "PARRANDALARDA EYMERIOZGA QARSHI VAKSINALAR VA ANTIKOKSIDIAL DORILARNING SAMARADORLIGI." *Research Focus 5.2* (2026): 268-273.
6. Khushnazarov, A., & Davlatov, R. (2022). Quyon eymeriozini davolashda yangi eymeriostatikning samaradorligi. *Library*, 22(1), 28-29.
7. Xushnazarov, A. X., & Davlatov, R. B. (2025). XIKOL ZOTLI QUYONLAR EYMERIOZIDA QONNING GEMATOLOGIK KO'RSATKICHLARI. *Research Focus*, 4(11), 344-348.
8. Xushnazarov, A. X. (2025). O 'ZBEKISTONDA QUYONCHILIKNI RIVOJLANGANLIGI, QUYON EYMERIOZINI DIAGNOSTIKA QILISH

USULLARI. *Research Focus*, 4(9), 189-195.

9. Xushnazarov, A. X. (2025). SAMARQAND VILOYATINING AYRIM TUMANLARIDA EYMERIOZNING QUYON ZOTLARI ORASIDA TARQALISHINI O'RGANISH. *Research Focus*, 4(9), 183-186.

10. Xushnazarov, A. X., & Djurayev, O. A. (2024). QUYONLAR EYMERIOZINING PATOLOGOANATOMIK TEKSHIRISH. *Yangi O'zbekiston ustozlari*, 2(29), 294-301.

11. Хушназаров, А. (2025). уёнчиликни ривожлантириш, уларни озик; лантириш, касалликларини даволаш ва олдини олиш. *Каталог монографий*, 1(1), 1-50.

12. Хушназаров, А. (2025). Распространение, диагностика и химиопрофилактика эймериоза кроликов. *Каталог диссертаций и авторефератов*, 1(1), 1-157.

13. Хушназаров, А., & Давлатов, Р. (2024). Эпизоотология эймерий кроликов, лечение и меры профилактики. *Library*, 1(1), 181-184.

14. Хушназаров, А. (2023). История и систематическое состояние изучения эмероза кроликов (обзор литературы). *Library*, 1(2), 16-19.

15. Хушназаров, А., Ахмадалиев, Н., & Давлатов, Р. (2023). Диагностика и эпизоотический статус эймерий кроликов в некоторых районах Ферганской области. *Library*, 1(2), 38-42.

16. Хушназаров, А., Ахмадалиев, Н., & Давлатов, Р. (2023). Эпизоотология эймероза кроликов. *Library*, 1(2), 94-99.

17. Хушназаров, А. (2021). Диагностика, распространение эймерии кролика и химиопрофилактика (на основе обзора литературы). *Library*, 21(2), 516-520.

18. Хушназаров, А. (2021). Эймериозная болезнь кроликов (на основе анализа литературы). *Library*, 21(4), 24-25.

19. Хушназаров, А. (2021). Разработка требования к периоду разработки (анализ литературы). *Library*, 21(2), 7-8.

20. Хушназаров, А. (2020). Чорва фермер хужаликларида нутриячиликни ривожлантириш. *Library*, 20(3), 59-60.
21. Хушназаров, А., Эшкораев, А., Ахмадалиев, Т., & Давлатов, Р. (2023). Эпизоотологические диагностические и профелактические данные эймериоз кроликов. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(7), 1068-1080.